

Комунікативно-прагматичні та стилістичні функції часток у художніх творах Лесі Українки

У студії комплексно проаналізовано різноманітні експресивні варіанти фразових часток у художніх текстах Лесі Українки відповідно до їхніх комунікативно-прагматичних і семантико-стилістичних особливостей. Схарактеризовано основні підходи до вивчення структури і функцій часток у сучасній лінгвістичній науці: традиційний (граматико-семантичний), функційно-семантичний, комунікативний, функційно-прагматичний і текстово-дискурсивний. Як доведено у низці праць зарубіжних і українських мовознавців, часткам, природа яких суто комунікативна, притаманні всі ознаки дискурсивних слів, які формують і визначають структуру дискурсу. Визначено кваліфікаційні параметри та принципи класифікації часток у різних граматичних студіях. З'ясовано вплив часток на формування комунікативних типів речень за метою висловлювання або експресивним забарвленням – розповідних, питальних, спонукальних, бажальних, окличних. Визначено спроможність аналізованих одиниць виражати стверджувальну та заперечену модальність. Встановлено роль часток в актуальному членуванні висловлень як основних засобів виділення реми або теми. Виявлено семантико-прагматичний потенціал і стилістичне навантаження часток у поетичних і драматичних творах Лесі Українки. Частки виконують найчастіше вказівні, обмежувально-видільні, уточнювальні, підсилювальні, оцінні функції, надають висловленням семантико-прагматичних відтінків упевненості, сумніву, здивування, осуду, докору, порівняння, згоди / незгоди, негативної або позитивної оцінки. Функційний діапазон часток нерідко зумовлений їхнім розташуванням у структурі речення – постпозицією чи препозицією стосовно повнозначних слів. За актуального членування більшість аналізованих часток слугують для виділення реми висловлення, комунікативним маркером теми найчастіше є частка *ж* (*же*). Повторення часток в одному контексті посилює експресивність поетичного мовлення, надає йому оригінальності, милозвучності, емоційного напруження, ритмічності.

Ключові слова: частка, речення, комунікативно-прагматичні функції, стилістичні функції, стверджувальне і заперечне значення, питальна модальність, бажальна модальність, експресивність.

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є виявлення й науковий опис семантико-прагматичного потенціалу часток. Дискусійними залишаються питання лінгвістичного статусу,

класифікації та похідності цих одиниць. Складність кваліфікації та опису часток зумовлена насамперед тим, що це переважно вторинні утворення, сформовані на основі різних класів слів: прислівників, сполучників, займенників, дієслів та ін. Крім того, ті ж самі частки в різних контекстах здатні виявляти різну семантику й модальні значення. Незважаючи на таку складність, проблемність цих одиниць, їхнє периферійне місце в системі мови, не варто недооцінювати їхню роль, адже в мовленнєвій сфері, особливо в розмовному та художньому стилях, частки часто вживані та здатні лаконічно, економно передавати безліч модальних відтінків, без чого людина не змогла б виразити всі свої думки, емоції та почуття.

Порівняно з іншими лексико-граматичними класами слів, частки досліджені найменше. У лінгвістичній науці відомі такі основні підходи до їх аналізу: традиційний (граматико-семантичний), функційно-семантичний та комунікативний. У межах традиційного напряму частки розглянуто як клас службових слів, що не мають власного лексичного значення, виступаючи носіями різноманітних семантико-граматичних відтінків значень слів, словосполучень і речень, і використовуються для творення нових слів та їхніх форм. Відповідно до цього Л. І. Коломієць [12, с. 500–512], М. А. Жовтобрюх [6, с. 386–390], М. Я. Плющ [10, с. 311–314] розрізняють фразові (модальні), словотворчі та формотворчі частки. Функційно-семантичний підхід, який характеризує функційно-змістове наповнення часток у структурі речень і текстів, представлений у працях К. Г. Городенської [4, с. 357–363], О. К. Безпояско [2, с. 308–317]; А. П. Загнітка [7], Т. М. Ніколаєвої [8], Л. В. Бондаренко [3]; С. О. Педченко [9] та ін. За останнє десятиріччя активізовані пошуки дослідників в межах комунікативного (функційно-прагматичного і текстово-дискурсивного) підходу, який в українському мовознавстві найповніше реалізований у низці статей і монографії Ф. С. Бацевича «Частки української мови як дискурсивні слова» [1]. У цих різноаспектних дослідженнях опис часток здійснено на матеріалі різностильових текстів української або інших мов. В українському мовознавстві комунікативно-прагматичні й семантико-стилістичні функції часток в художніх текстах окремих письменників, зокрема поетичних творах Лесі Українки, не були предметом спеціальних наукових студій.

Мета пропонованого дослідження полягає в комплексному аналізі фразових часток відповідно до їхніх семантико-стилістичних і

комунікативно-прагматичних особливостей функціонування в художніх текстах Лесі Українки, де ці одиниці широко представлені в різноманітних експресивних варіантах. Заявлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати основні підходи до вивчення часток у сучасній лінгвістичній науці; 2) з'ясувати вплив часток на формування комунікативних типів речень; 3) установити роль часток в актуальному членуванні висловлень; 4) виявити семантико-прагматичний потенціал та стилістичне навантаження часток в поетичних і драматичних творах Лесі Українки.

Згаданий вище комунікативно-прагматичний підхід, на думку Ф. С. Бацевича, дає змогу виявити й описати ті найважливіші типи комунікативних смислів, «які вносить досліджувана частка в змістову організацію висловлень та плин дискурсу загалом» [1, с. 35]. У низці праць зарубіжних і українських мовознавців доведено, що часткам притаманні всі ознаки дискурсивних слів, які формують структуру дискурсу, визначають його, плин і природа яких суто комунікативна. Дискурсивні слова (частки, сполучники, прийменники, прислівники, займенники, вигуки, вставні і модальні слова) об'єднані не за спільними формальними ознаками, а через безпосередній зв'язок із функціонуванням дискурсу, зокрема його складниками: адресатом, адресантом, ситуацією, змістом спілкування тощо. Частки – носії особливого типу інформації у висловленнях, текстах, що пов'язана з особами адресанта, адресата, їхнім ставленням до повідомлюваного, до співрозмовників, і має переважно прагматичний характер. Комунікативно-прагматичні значення часток, на відміну від повнозначних слів, дещо розмиті, мають пов'язаний з модальністю та іншими чинниками імпліцитний характер, проте вони не оказіональні, а узуальні, тобто семантико-прагматично актуалізуються під впливом конкретного контексту їх уживання [1, с. 248–249].

У поетичних і драматичних творах Лесі Українки частки виконують низку комунікативних функцій. Одні з них беруть участь у створенні відповідного комунікативного типу речень за метою висловлювання або експресивним забарвленням – розповідного, питального, спонукального, бажального, окличного, інші слугують засобами виділення реми або теми за актуального членування висловлень [4, с. 358]. Проте цим не вичерпується функційне навантаження часток: вони вносять у різні контексти безліч

семантико-прагматичних і стилістичних відтінків. Розглянемо їх докладніше .

Частка **чи** найчастіше вживається в реченнях питальної модальності, виражаючи комунікативно-прагматичні функції непевності, сумніву щодо дії, вчинку суб'єкта або факту, події в навколишньому світі, напр.: – *Мамо, чи кожна пташина В вирії на зиму літає? – В мамі считала дитина* [13, I, с. 111]; *[Мавка:] Весна ще так ніколи не співала, як отепер. Чи то мені так снилось?* [13, V, с. 214]; *І розбилось від жалю свого Серце смутне... Чи хто тебе чує? Чи не скаже хто часом того, Що розбитеє серце віщує?* [13, I, с. 64]. У сполученні з часткою *не* виражає можливість, бажання особою чого-небудь, набуваючи значення модального слова *може*, напр.: *[Мати:] А чи не годі вже того грання? Все грай та грай, а ти, робото, стій!* [13, V, с. 244]; *[Анна (встає:)] Чи не забагато ви дозволяєте собі, сеньйоре?* [13, VI, с. 105]. У риторичних запитаннях із непрямим твердженням вона набуває одного зі значень частки *хіба*, тобто заперечує можливий сумнів мовця або співрозмовника в сказаному: *Чи є кращі між квітками Та над веснянії? Чи є кращі в життю [житті] літа Та над молодії?* (13, I, с. 88); *[Лукаш:] Та що ти, дівчино? Чи я розбійник? Я тільки хтів собі вточити соку з берези* [13, V, с. 215]; *Чи міг же хто тоді подумать, що і Саул колись пророком стане?* [13, I, с. 214]; *Мрії передсвітні, які ви чарівні! Чи є весна, яка б могла квітками дорівнятись урочим барвам вашим?* [13, I, с. 324]. Як видно з наведених прикладів, аналізована частка нерідко пов'язана з попереднім контекстом, залежна від нього.

Частка *хіба* в риторичному питанні чіткіше передає впевненість, переконливість у протилежній відповіді, пор.: *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі?* [13, I, с. 378]; *[Анна:] Хіба того не вартий дон Гонзаго?* [13, VI, с. 72]; *[Сганарель:] Та донну Соль! Кого ж іще? Хіба ми не для неї пригналися в Севілью?* [13, VI, с. 90]; *[Анна:] Хіба вам звичай дозволяє танці?* [13, VI, с. 98]. У власне питальному реченні вона, навпаки, підкреслює сумнів, вагання щодо змісту сказаного, недовіру до можливості здійснення висловленого, напр.: *[Виночернець:] Немає кубка з яшми! [Хуса (грізно:)] Як нема? Хіба хто вкрав? Я злодія знайду хоч під землею!* [13, V, с. 160]; *[Оксана:] Се ж як? Хіба умру? Тоді запевне душа полине...* [14, с. 532]; *Ти хіба не чуєш, як хуртовина грає?* [13, I, с. 353].

Частка *невже* в художніх текстах Лесі Українки більшою мірою виражає сумнів, невіру, додаючи питальному реченню відтінок здивування, напр.: *Ох, невже в тобі, рідний мій краю, Тільки й чуються вільні пісні – У сні?* [13, I, с. 48]; *Пісні соловейкові дзвінко-сріблесті! Невже ви замовкли, минули?* [13, I, с. 48]; *Мій друже, мій друже, невже я одинока згину?* [13, I, с. 257]; *Говорять, що матері сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають; Невже найщиріші кривавії сльози дитячі Ніякої сили не мають?* [13, I, с. 74]; *Важкі побережнії скелі зрива переможнеє море; невже переможная пісня важкого жалю не поборе?* [13, I, с. 198].

Семантико-прагматичні функції здивування, вагання, докору, негативної оцінки властиві питальним часткам *що, що за, що то за* в експресивно забарвлених конструкціях, напр.: [Люцій:] *Що, твоє сумління чисте?* [Парвус:] *Чому ж би ні?* [13, IV, с. 208]; [Оксана (вражена, вириває руку):] *Се що за звичай? Я не холопка з вотчини твоєї!* [14, 523]; [Анна:] *Який слуга? Що за квітки?* [13, VI, с. 129]; *Ой, що за гук? Навіщо ти ударив військової?* [13, I, с. 214]; *Ох, що за погляд! Мов з праці камінчик!* [13, I, с. 214].

Вказівна частка *ось* (рідше *от*) у мовній тканині творів Лесі Українки є носієм комунікативно-прагматичного значення просторової або ментальної близькості мовця тому об'єкту, події, факту, стану, про які він повідомляє, думає, напр.: *Пташкою хмарка летить до шпилечка... Ось вони, ось вони в парі!* [13, I, с. 291]; *За вікном чутно голос Милевського: «Дозвольте спитати, чи тут живе т-ле Гоцинська?» Жіночий голос відповідає: – Тут, ось її двері* [13, III, с. 85]; [Вігіл:] *Що тут таке?* [Римлянка (показує на обох відпущеників):] *От сії два побились* [13, IV, с. 298]. Це може бути також: безпосередня вказівка на предмет, який кому-небудь передають або пропонують [11, т. V, с. 796], напр.: *Грай. Ось оця струна зовсім порвалась...* [13, I, с. 245]; [Молодий комонник (кличе кивком руки хлопця з кухлем)]: *Ось вино з водою, пані* [13, IV, с. 290]; [Дон Жуан:] *Ось мій перстень!* [Анна (мінється з ним перснями):] *Ось мій...* [13, VI, с. 158]; повідомлення про що-небудь сподіване, довгоочікуване в значенні *нарешті* [11, т. V, с. 797], напр.: *По хвилях блакитних пливе човен прудко. От і берег видко! прибули ми хутко* (13, I, с. 96); фіксація початкового сприйняття об'єкта, факту, події, зосередження уваги на подальшому повідомленні, напр.: *Ти от за що*

ненавидиши мене: що ти мені не зброєю сподобавсь, а тільки арфою [13, I, с. 214].

Контекстним антонімом частки *ось* є частка **он**, яка вказує: на віддалений на певній відстані об'єкт, що зумовлює відсторонене фізичне сприйняття його суб'єктом: **Он** ярочки зелененькі, Стежечки по них маленькі [13, I, с. 93]; **Он** і садок, батьківська хата і луки зеленії, темнії вільхи, ставочок із ряскою. Так, се Вкраїна.... [13, I, с. 368]; **Он** степовеє село розляглося В балці веселій та милій [13, I, с. 93]; [Лісовик:] **Он** жовтими пушинками вже плавлють на чистім плесі каченятка дикі [13, V, с. 213]; на факт, подію, явище і т. ін., від яких ментально відсторонений суб'єкт: [Саня:] Вам **он** навіть любов уявляється в постаті якоїсь балерини (13, III, с. 33); [Неріса (визволяючись)]: Пусти мене! Чутно стукання у хвіртку. **Он** хтось прийшов до тебе [13, VI, с. 183]. Як варіант частки *он*, частка **онде** є носієм тих самих комунікативно-прагматичних значень, пор.: **Онде** балочка весела, В ній хороші, красні села [13, I, с. 93]; **А онде** нещасний коханець край брами У розпачі голову стиснув руками... [13, I, с. 128]; [Лев:] Бачиш, вже **онде** є трава помежи рястом [13, V, с. 211].

Комунікативно-прагматичне призначення частки **навіть** – виділення об'єкта в особливу сферу, певну групу, а також окреслення виняткової дії (стану, процесу), не притаманної істоті чи предмету, що створює комунікативний ефект несподіваності, напр.: **Стала** вільна сторона шотландська **Навіть** давнім ворогам в пригоді [13, II, с. 53]; **Навіть** муза боїться вступити сюди, В сей осінній туман небарвистий ... [13, I, с. 152]; **Де ж** потім ти взяла ті ніжні тони, **Що навіть** злих людей до тебе привертали? [13, I, с. 245]; **Співець** тоді вже не в хатині і **навіть** вже не в домовині, а в Вічній Славі пробував [13, I, с. 340]; [Меценат:] Те, що я роблю: привчати ласкою, дарами **навіть**, всіх видатних чужинців Рим любити [13, VI, с. 205].

Обмежувально-видільна комунікативно-прагматична семантика частки **лише** (*лиш*) у мовній палітрі творів Лесі Українки охоплює такі конкретніші значення: а) обмеження вияву чогось у часі: [Командор:] Найвища скеля **лише** тоді вінець почесний має, коли зів'є гніздо на ній орлиця [13, VI, с. 128]; [Антей:] Квітки бували в нас **лише** в ту пору, коли вони цвіли в садках та в полі [13, VI, с. 178]; б) обмеження кількості: ...сама тільки думка, холодна, ясна, жива в

мені буде, вона **лиш** одна [13, I, с. 348]; в) обмеження сфери пізнання, почуттів, внутрішніх станів людини: *І zostались мені лиш пісні та думки...* [13, I, с. 146]; *Німі мої думи, а руки дають лиш німії стискання...* [13, I, с. 198]; *Глянь лишень, Долорес, – як блимає у сій гробниці світло, мов заслоняє хто і відслоняє...* [13, VI, с. 82]; г) обмеження сфери фізичних дій та станів: *[Анна:] ...що ті замки і заздрі жалюзі лише сховають від натрутних очей мої розкоші...* [13, VI, с. 144]; г) виділення волевиявлення людини: *Та ми прагнем лиш людського слова, І німа для нас книга одвічна...* [13, I, с. 50].

Частка **тільки** вказує на певне обмеження кількості, віддалі, величини; виділення чогось в особливу (виняткову) групу, відмінну від інших: *То світовий орган, і доля так судила, Що тільки раз він має гук подати ...* [13, I, с. 75]; *На човні нас було тільки двоє* [13, I, с. 103]; *Тільки туман на заході суворо синіє* [13, I, с. 93]; *[Оксана:] Я тільки правду мовлю...* [14, с. 537]; *[Степан:] Се тільки в пісні всі свекрухи люті, а ти побачиш, як моя матуся тобі за рідну стане* [14, с. 546]; *[Ганна:] Мене ж матуся тільки та Степан зовуть іще Ганнусею* [14, с. 504].

Семантико-прагматичний смисл частки **хоч** (*хоча*) полягає у виділенні чогось очікуваного, переважно бажаного, для мовця, напр.: *[Орест:] Часом я цілий день стараюсь почути від вас хоч одно ласкаве слово* [13, III, с. 43]; *Ти думаєш, вони надовго скинуть [ярмо]? [Неофіт-раб:] Хоч би на мить, і то вже варто праці!* [13, III, с. 250]; *Не всихайте, тишні квіти, Цвітять хоч до літа!* [13, I, с. 88]; *Я хочу слухать річ твою урочу І на своїм чолі твоє сіяння Почуть бажая хоч єдину мить* [13, I, с. 120]; *Коли б могла я ще хоч раз побачить Моїх коханих!..* [13, I, с. 137].

Позначаючи виняткову значущість чогось, частка **аж** уживається перед словами, що вказують на: а) кількісну ознаку, міру і ступінь: *Він своїм язиком довгим Руїнував ворожі міста... Чули ви його розповідь: Я один, а їх аж триста!* [13, II, с. 68]; *Водяник (Виринає посеред озера. Він древній сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням звисають аж по пояс...)* [13, V, 206]; *Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга, аж до сліз* [13, V, с. 219]; б) часову ознаку: *Вже ж минуло з того часу Аж три довгі роки, Як втопилась дівчинонька У річці глибокій* [13, II, с. 13]; *Чого в тишнім замку ні в однім вікні Всю ніч аж до ранку не гаснуть огні?* [13, I, с. 327]; *Погасне світло; та палають очі, Аж поки досвітки в*

вікно тихенько Заглянуть сивими очима [13, I, с. 253]; в) просторову ознаку: *З гір аж до моря уступи сягають, Люди прозвали їх Чортові сходи* [13, I, с. 105]; *Щоб геть аж під яснії зорі Полинати співом дзвінким* [13, I, с. 119]; *Бачили ви, як велике багаття Кида вогонь аж до хмар?* [13, I, с. 238]; *Ген від Москви аж до Варшави зачервонили жупани* [13, I, с. 321]. Ця частка допомагає закцентувати на найвищій мірі вияву ознаки, досягненні далекої або крайньої межі, вносить у контекст відтінки раптовості чи несподіваності.

Частки *саме, якраз* уживані для виділення, більшої конкретизації особи чи предмета [11, т. IX, с. 25], напр.: *[Степан (удавано веселим голосом):] Місяць, люба? Се дивно, бо якраз на тебе сонце!* [14, с. 513]; *Що ж, се товар якраз про вас, шановні «продуценти», я певен, ви мені в свій час заплатите проценти* [13, I, с. 335]; *[Маріквіта:] О, певна річ! Адже моя сеньйора зовсім свята! Я саме се казала тому слугі, як брала ті квітки* [13, VI, с. 129]; для підсилення ознаки, дії, процесу, стану: *[Командор:] Боюсь, я, може, не зумів добрати... Але я думав, що як біле вбрання, то білі перли саме...* [13, VI, с. 92]; *Сиділи ми в садку, там саме зацвітало, і сипався з каштанів білий цвіт* [13, I, с. 186]; *[Антей:] Чи, може, то тобі якраз до мислі, що буде на позорищі стояти твоя подоба в домі переможця?* [13, VI, с. 192]; для уточнення, підсилення обставин часу, місця, способу дії тощо [11, т. XI, с. 641], напр.: *І якраз серед бенкету В замку нашого Бертольда Залунала гучна сурма Королівського герольда* [13, II, с. 65]; *Бо то ж якраз тієї днини були співцеві роковини – рождення й смерті заразом* [13, I, с. 341]; *І саме в ту хвилину, як у тузі Я буду гірко плакати, що навіки Тебе втеряла, – раптом я побачу, Що ти воскрес і просіяв від слави Життя нового і нових надій* [13, I, с. 263].

Частка *вже (уже)* підкреслює позитивну чи негативну якісну ознаку: *[Перебійний (до Івана):] Сутужна, сину мій, українська справа... Старий Богдан уже ж був не дурніший від нас з тобою, а проте ж і він не вдержався при власній силі* [14, с. 553]; *[Лукаш (оглядається):] Цить! почують мати! Вони вже й так тебе все називають накидачем...* [13, V, с. 251]; часову межу вияву дії: *Гей, ви, раби, візьміть сього співця, надгородіть його, нехай іде додому. Він більш не буде вже ніколи грати!* [13, I, с. 214]; *[Лукаш:] Іще говорить про хижість, про лукавство, – вже б мовчала! Я бачу, ще не знав натури твеї* [13, V, с. 259].

Протилежна їй за значенням частка **ще**, переважно в сполученні із займенниками та прислівниками, виражає [11, т. XI, с. 576]: передчуття чого-небудь недоброго, побоювання чогось: [Поліксена:] *Чого ти так голосиш, аж моторошно, справді? Не годиться, ще хто почує!* [13, IV, с. 35]; докір, осуд, іронію з вказівкою на які-небудь ознаки, дії і т. ін.: *Скорпіоном язик твій був нам, Ти нас мучив і жалів невпинно, А тепер ще й стоїш проти нас, Мов ображений ти безневинно* [13, I, с. 351]; [Клієнт:] *А що? Він присягнув?* [Римлянин у далматинці:] *Ні, відступився і руки заложив. Ото ще дурість!* [13, IV, с. 316]; здивування черговим вчинком кого-небудь, що викликає певний осуд, докір: [Хуса:] *При гостях не кажи на мене Хуса, зови мене Хузаном, — се по-римськи.* [Мелхола:] *А се ще що за новина — «Хузан»?* [13, V, с. 166]. У частці **ще й** зосереджена комунікативно-прагматична семантика додаткової дії, якісної та кількісної ознаки, напр.: *Аж тоді на світло світлом відповість оця затока, як висока блискавиця стане ще й глибока* [13, I, с. 350]. *Може, квіти зійдуть — і настане Ще й для мене весела весна* [13, I, с. 56]; *Якби хтів їй волю дати хто з хоробрих юнаків, мусить перше розрубати сімдесят ще й сім замків...* [13, I, с. 332].

У творах Лесі Українки частка **собі** вносить у контекст комунікативно-прагматичне значення довільності, незалежності, самочинності, уживаючись при дієслівних предикатах: а) буттєвості: *Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі, Він робив походи довгі — Від порога та до печі* [13, II, с. 68]; *Розказує, бувало, Стара бабуся нам, маленьким дітям: «Була собі колись дівчина необачна...»* [13, I, с. 253]; б) руху, переміщення: [Лев (усміхнувшись):] *Шипле-дівце, Пропаснице-Трясавице! Іди ти собі на куп'я, на болота, де люди не ходять, де кури не піють, де мій глас не заходить* [13, V, с. 228]; в) локативного стану: [Куць:] *Я блискавкою мчу, було, на цупі, а коники стоять собі спокійно* [13, V, с. 274]; [Оксана (в'яло):] *Що ж я розкажу? Нічого я не бачу і не чую, сиджу собі...* [14, с. 536]; г) розумової діяльності, волевиявлення: *Без утину Я думала собі оці слова, Простуючи в країну італьянську* [13, I, с. 292]; [Лев:] *Ну, я піду, а ти собі як хочеш* [13, V, с. 211].

Специфіка комунікативно-прагматичного наповнення часток **мов, наче, ніби** та їх похідних полягає в закріпленні за ними загальної семантики приблизності й порівняння, яка реалізується в мовленнєвих контекстах творів Лесі Українки з додатковими значеннєвими

відтінками сумніву, непевності в достовірності висловлюваного, неповної вірогідності, напр.: [Дон Жуан:] *Я ваших слів не можу зрозуміти. Ви мов заколота кривава жертва, такі в вас очі...* [13, VI, с. 117]; [Лісовик:] *... була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах* [13, V, с. 265]; *В морі хвиля за хвилию рине, Море наче здіймається вгору...* [13, I, с. 89]; [Гість:] *То-то й ба! А хтось там наклепав при воєводі, що ніби він послав у Чигирин листа якогось. От було біди!* [14, с. 529]; [Долорес:] (з блідою усмішкою) *Та їх для тебе мовби вже й не треба* [13, VI, с. 80]; *Здається, мовби мчу я у санках, з замету на замет, з гори в долину* [13, I, с. 374].

Для ствердження якоїсь думки, підтвердження раніше висловленого чи вираження згоди з чим-небудь Леся Українка активно послуговується частками *так, еге ж, аякже, авжеж*, напр.: *Так, сльозина то впала. То плаче Небо зорями-слізьми над нами* [13, I, с. 50]; *Зважливо простягаю руку, сміло – І прокидаюсь... Так! то сон був ... мрія!* [13, I, с. 77]; [Мати (глянувши у вікно):] *А поглянь молодшими очима, хто то йде? Чи не Степан бува? Оксана: Еге ж, то він, а з ним ще два якісь* [14, с. 534]; [Лев:] *А що ж? таки й діжду. Що лісове, то не погане, сестро, – усякі скарби з ліса йдуть...* [Мати (глузливо):] *Аякже!* [13, V, с. 246]; [Ганна (не завважаючи іронії):] *Авжеж, сестричко, якби ти бачила, що там купців наїхало!* [14, с. 541]; [Анна:] *Авжеж, не він був винен з неволі тої. Він тягар ще більший весь вік носив* [13, VI, с. 143].

Підтвердження фізичної або ментальної дії особи, думки, досягнутого результату, факту, властиве також частці *таки*, яка може вживатися препозитивно й постпозитивно в значеннях *справді, нарешті, зрештою: І все-таки до тебе думка лине, Мій занапащений, нещасний краю...* [13, I, с. 124]; [Командор:] *А все-таки ми мусимо піти, – казати казань має фра Іньго* [13, VI, с. 125]; *Ой, розбила вінка буря, таки ж не втотила* [13, I, с. 203]; [Мавка:] *Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...* [13, V, с. 222].

Іноді ствердження якоїсь думки може підсилювати частка *не*: *Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися* [13, I, с. 310]. Проте основна її семантико-прагматична функція – заперечення всього висловлення або окремого його компонента, напр.: [Ганна:] *Самій не можна по Москві ходити* [14, с. 528]; *Нам не тісно у рідній країні, Нам не треба в чужу мандрувать!* [13, II, с. 52]; *І не вмре та слава, не поляже, В пісні, в слові буде вічно жити І про себе світові*

розкаже [13, II, с. 53]. Підсилює заперечення, виражене заперечним дієсловом-присудком або словом «нема», частка **ні**: *І не було ні одної, струни на єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній цариці Єгипту* [13, I, с. 206]; *Ні доли, ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна...* [13, I, с. 72]. Вона може вживатися й на початку речення, у якому ніби підсумоване все сказане раніше: *Ні, я хочу крізь сльоза сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть, думи сумні!* [13, I, с. 56]. Часто використовує Леся Українка заперечну частку **ані** як варіант частки **ні**, пор.: *[Дон Жуан:] І на гору кришталеву ні стежок нема, ні сходів, в діамантовому замку ані брами, ані вікон* [13, VI, с. 95]; *[Мавка (сумно, з погрозою):] У лісі є такі провалля, захищені під хрустом та галуззям, – не бачить їх ні звір, ані людина, аж поки не впаде...* [13, V, с. 259]; *Бо невільники не мали ані зброї, ані джури, ні лицарських обов'язків, тільки мури та кайдани* [13, I, с. 300].

В окличних реченнях із комунікативно-прагматичною метою для підкреслення, підсилення певних ознак ужито частки **як, яка, що за, що то за** у значенні дуже, надзвичайно, напр.: *[Ганна:] А як вона мені співала гарно весільної!* [14, с. 530]; *[Лукаш:] Дай подивлюся... Ой, яка ж хороша!* [13, V, с. 237]; *[Єгиптянин:] Я будував би храми по-своєму.. І! що б то був за храм! Боги мої!..* [13, III, с. 267]; *Що за дивна сила слова! Ворожбит якийсь, та й годі!* [13, I, с. 60]; *[Донна Мерседес:] Що за чудові перли!* [13, VI, с. 92].

У дієслівних формах для вираження побажання, переважно з негативним змістом, комунікативно активна частка **бодай**, напр.: *[Мати:] Який би чоловік з тобою всидів? Бідо напрасна! Що було – то з'їла з дітиськами своїми, – он, сидять! – бодай так вас самих посіли злидні!* [13, V, с. 277]; *[Міріам:] Бодай вам вічний сон наліг на груди і зморою душив вас без кінця!* [13, III, с. 138]. Частка **давай** допомагає передати спонукання до певної дії: *[Перелесник:] Та ти не сердься, – що ж, коли я помилився... Слухай, Мавко, давай лиш побратаємось* [13, V, с. 267]; *[Оксана:] Ова! Так що ж! Бояриня гуляє! Давай утнем санжарівки, Ганнусю!* [14, с. 510]. Частка **-но** пом'якшує наказ, надає розмові відтінку невимушеності [11, т. V, с. 432], напр.: *[Служебка:] Який швидкий! На волю! Ти-но краще не дуже-то на проміння вилазь...* (13, III, с. 192), а розмовна частка **-на** уживається в значенні, близькому до *бери, візьми*: *[Нартал:] Меча! Меча! [Вояк (кидає йому меча):] Ось, на тобі, воюй* [13, IV, с. 323].

За актуального членування більшість аналізованих вище часток слугують для вирізнення реми висловлення, комунікативним засобом виділення теми найчастіше є частка **ж** (*же*), напр.: *В ту ж хвилину Ізідора / Зникла хутко, наче мрія* [13, I, с. 64]; [*Геріса:*] *Тепер же Меценат / не забирає ніяких наших скарбів силоміць, але купує, ще й за добру ціну* [13, VI, с. 192]. Проте в питальних висловленнях вона є виразником реми: *Хто ж би / міг ще пам'ятати Про якогось там сірому?* [13, II, с. 65].

Частки в поетичних творах Лесі Українки є репрезентантами не лише різноманітних комунікативно-прагматичних функцій, але й стилістичних. Як слушно наголошує П. С. Дудик, «кожна частка стилістично важлива, бо надає висловлюванню якогось додаткового семантико-стилістичного відтінку» [5, с. 217]. Особливої емоційної виразності та почуттєвості надають висловленням питальні (*чи, хіба, невже, що за, ну*), оклично-підсилювальні (*як, який, що за, вже*), спонукальні (*давай, бодай, ну*), стверджувальні та заперечні (*так, авжеж, еге ж, аякже, не, ні, ані*) частки, які нерідко виконують ще й емоційно-оцінну функцію, напр.: *Невже ти будеш осторонь сидіти і споглядати, як лється братня кров?* [13, I, с. 137]; *Як же тут гарно! Як же тут тихо, В таку годину забудеш лихо!* [13, I, с. 83]; *Земле чужая, яка ж бо ти рідна для мене!* [13, I, с. 376]; *Що за диво, що за нове чудо!..* [13, I, с. 233]; «*Та ну вже, діду, хоч би мовчали. Справді, ви, мов пугач, віщуєте лихо*»... [13, I, с. 354]; [*Мати:*] *Ну вже й невісточка! І де взялася на нашу голову?* [13, V, с. 277]; [*Лев (сердито воркоче):*] *Той клятий Водяник! Бодай би всох!* [13, V, с. 227]; [*Мавка (спалахнула):*] *Так! хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* [13, V, с. 251]; [*Лев (сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку):*] *Аякже! викрешеш! і губка змокла... і трут згубився...* [13, V, с. 228]; [*Лісовик:*] *Авжеж! Тепер він вовкулака дикий!* [13, V, с. 271].

Повторення часток в одному контексті посилює експресивність поетичного мовлення, надає йому оригінальності, милозвучності, емоційного напруження, ритмічності: *І вільні струни славити не будуть Ні твого ймення, ані твого діла, Щасливій нещасною забудуть, Не буде вкрита лаврами могила!* [13, I, с. 76]; *Що ж, браття, мовчите? Чи втішені собою, Що вже й докори сі вас не проймуть? Чи так задавлені неволею, журбою? Чи, може, маєте яку яснішу путь?* [13, I, с. 127]; *Чого марсельську пісню чути? Хіба*

день слави вже настав? **Хіба** розірвані всі пута? **Хіба** тиран вже з трону впав? [13, I, с. 320]; [Дон Жуан:] Сі руки, що були **мов** ніжні квіти, тепера стали **мов** слонова кість, **мов** руки мучениці... Ся постать була **мов** буйна хвиля, а тепера подібна до тії каріатида, що держить на собі тягар камінний [13, VI, с. 134]. Особливу тональність створює також концентрація різнотипних часток в одному мовленнєвому фрагменті, де вони, взаємодіючи, підсилюють одна одну: *О, сліз таких вже вилито чимало, – Країна ціла може в них втопитись; Доволі вже їм литись, – Що сльози там, де навіть крові мало!* [13, I, с. 125]; *Що ж! тільки той ненависті не знає, Хто цілий вік нікого не любив!* [13, I, 130]; *Так нехай хоч тепер спів бринить голосний!* [13, I, с. 279]; [Маріквіта:] *Їй раптом так чогось недобре стало, аж мусила лягти. Але як треба, то я таки її покличу* [13, VI, с. 129].

Отже, частки в художніх творах Лесі Українки виконують низку комунікативно-прагматичних і семантико-стилістичних функцій, найважливішими з яких уважаємо: питальну, спонукальну, бажальну, стверджувальну, заперечну, видільну, вказівну, емоційно-експресивну та оцінну, а також тема-рематичну і дискурсивну. Перспективним є ґрунтовне вивчення саме дискурсивного потенціалу часток у драматичних творах Лесі Українки.

Література

1. Бацевич Ф. С. Частки української мови як дискурсивні слова: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 288 с.
2. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ: Либідь, 1993. 325 с.
3. Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2005. 20 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: академ. граматика української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
5. Дудик П. С. Стилістика української мови. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 369 с.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ: Вища шк., 1972. Ч. 1. 402 с.
7. Загнітко А. П., Каратаєва А. Л. Словник часток: матеріали і статті. Донецьк: ДонНУ, 2012. 382 с.
8. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании: монография. Москва: Наука, 1985. 168 с.

9. Педченко С. О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 20 с.
10. Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
11. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 томах. Київ: Наукова думка, 1975–1978.
14. Українка Леся. Драматичні твори. Київ: Дніпро, 1989. 761 с.

References

1. Batsevych F. S. *Chastky ukrainskoi movy yak dyskursyvni slova* [Particles of the Ukrainian language as discursive words]. Lviv, 2014. 288 p. (in Ukrainian).
2. Bezpoiasko O. K., Horodenska K. H., Rusanivskyi V. M. *Hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv, 1993. 325 p. (in Ukrainian).
3. Bondarenko L. V. *Sklad ta komunikatyvni funktsii vtorynnykh chastok* [Composition and communicative functions of secondary particles]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kirovograd, 2005. 20 p. (in Ukrainian).
4. Vykhovanets I. R., Horodenska K. H. *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: akadem. hramatyka ukrainskoi movy* [Theoretical morphology of the Ukrainian language: academic grammar of the Ukrainian language]. Kyiv, 2004. 400 p. (in Ukrainian).
5. Dudyk P. S. *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv, 2005. 369 p. (in Ukrainian).
6. Zhovtobriukh M. A., Kulyk B. M. *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Course of modern Ukrainian literary language]. Kyiv, 1972. Part 1. 402 p. (in Ukrainian).
7. Zahnitko A. P., Karataieva A. L. *Slovnyk chastok: materialy i statyi* [Dictionary of particles: materials and articles]. Donetsk, 2012. 382 p. (in Ukrainian).
8. Nikolaieva T. M. *Funktsyi chastits v vyskazyvanii* [Functions of particles in a statements]. Moscow, 1985. 168 p. (in Russian).
9. Pedchenko S. O. *Semantyka i funktsionuvannia modalnykh chastok u suchasni ukrainskii movi* [Semantics and functioning of modal particles in the modern Ukrainian language]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 2010. 20 p. (in Ukrainian).
10. Pliushch M. Ya. *Hramatyka ukrainskoi movy: Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian language: Morphemics. Wordformation. Morphology]. Kyiv, 2010. 328 p. (in Ukrainian).
11. *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv, 1970–1980, vols. 1–11. (in Ukrainian).

12. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia* [Modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv, 1969. 583 p. (in Ukrainian).
13. Ukrainka Lesia. *Zibrannia tvoriv* [Collection of works]. Kyiv, 1975–1978, vols. 1–12. (in Ukrainian).
14. Ukrainka Lesia. *Dramatychni tvory* [Dramatic works]. Kyiv, 1989. 761 p. (in Ukrainian).

Oleksandr Mezhev, Iryna Melnyk. Communicative-pragmatic and stylistic functions of particles in the works of Lesya Ukrainka. In the article the complex analysis of communicative-pragmatic and semantic-stylistic features of functioning of phrasal particles is carried out. In Lesya Ukrainka artistic texts the particles in various expressive variants are widely represented. The main approaches to the study of the structure and functions of particles in modern linguistics – traditional (grammatical-semantic), functional-semantic, communicative, functional-pragmatic and textual-discursive – are characterized. In many works of foreign and Ukrainian linguists has been proved: particles, as communicative-discursive words, determine the structure of discourse. Qualification parameters and principles classification of particle in different grammar studies are defined. The influence of particles on the formation of communicative types of sentences for the purpose of expression or expressive coloring – narrative, interrogative, incentive, optative, exclamatory – has been established. The ability of the analyzed units to express affirmative and denied modality is determined. The role of particles in the actual division of sentences as the main means of expression a rheme or theme is established. The semantic-pragmatic potential and stylistic functions of particles in the poetic and dramatic works of Lesya Ukrainka are revealed. Particles most often perform indicator, restrictive-allocative, clarifying, amplifying, evaluating functions. Particles express in expressions semantic-pragmatic functions: confidence, doubt, surprise, condemnation, reproach, comparison, agreement / disagreement, negative or positive assessment. The functional range of particles is determined by the location in the sentence structure – postposition or preposition in relation to words. At actual division of sentences the majority of the analyzed parts of a rheme allocate. Repetition of particles in one context is a sign of individual style of Lesya Ukrainka works. The concentration of different particles in one language fragment enhances the expressiveness, originality, melodiousness, emotionality, rhythmicity of poetic speech.

Key words: particle, sentence, communicative-pragmatic functions, stylistic functions, affirmative and denied meaning, interrogative modality, optative modality, expressiveness.

Межов Олександр Григорович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0002-5299-417X; mezhov@ukr.net

Мельник Ірина Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; *ORCID iD*: 0000-0001-5946-0261; ira_melnyk_@ukr.net